

Dejan Ajdačić

<https://doi.org/10.26881/slav.2025.14.05>

Uniwersytet Gdański

e-mail: dejan.ajdacic@ug.edu.pl

ORCID: 0000-0002-4098-4660

O nazivima za smeh i smešno u srpskom jeziku¹

Abstract

On Terms for Laughter and the Comic in the Serbian Language

The author analyzes words from contemporary Serbian that denote phenomena related to laughter and the comic. The corpus of analyzed words does not include those originating from dialectal sources. In the absence of prior lexicographic studies on laughter and ridicule, thematic categories have been proposed for the relevant terms: laughter without the comic, laughter, and ridicule. Based on the analysis of Serbian vocabulary, the author identifies the presence of words of Slavic origin as well as terms borrowed from classical languages, particularly from poetics and literary theory. The study also highlights the polysemy and semantic overlap of words denoting the comic with other semantic fields. A significant number of terms refer to individuals who provoke laughter, whereas there are no specific terms for those who laugh or are laughed at. The paper emphasizes that the results of similar studies in other languages could reveal both similarities

¹ Ovo izlaganje je predstavljeno 7. novembra 2024. godine u ciklusu „Kome i čemu se Sloveni smeju” Komisije za folkloristiku pri Međunarodnom komitetu slavista. Ciklus su organizovali Dejan Ajdačić i Stanoj Stanoev.

and differences in the conceptualization of laughter and the comic within the linguistic worldview of the respective languages and their cultures.

Keywords: laughter, mockery, Serbian language, semantics, lexicology, lexicography

Sažetak

Autor analizira reči savremenog srpskog jezika koje imenuju pojave smeha i smešnog. U korpus analiziranih reči nisu uključene reči iz dijalekatskih izvora. U nedostatku prethodnih leksikografskih radova o smehu i podsmehu predložene su tematske grupe za reči: smeh bez smešnog, smeh, podsmeh. Na osnovu analize srpskih reči autor je uočio postojanje reči slovenskog porekla i reči iz klasičnih jezika iz poetike i teorije književnosti. U radu se takođe ukazuje na višeznačnost i pripadnosti reči koje označavaju smešno drugim semantičkim poljima. Uočeno je veliki broj naziva za osobe koje izazivaju smeh, dok osobe koje se smeju ili kojima se smeju nemaju naziv. Ističe se da bi rezultati sličnih istraživanja u drugim jezicima ukazali na sličnosti i razlike u odnosu ka smehu i smešnom u jezičkoj slici sveta dva jezika i njihovih kultura.

Ključne reči: smeh, podsmeh, srpski jezik, semantika, leksikologija, leksikografija

U srpskom kao i u drugim slovenskim jezicima reči kojima se nazivaju radnje smejanja, tipovi i akteri smeha su višeznačne. Pri tome se koriste kako reči slovenskog porekla, tako i davno preuzete i ustaljene starogrčke i latinske reči koje se često kao blisko značne reči i uzajamno zamenjuju. Reči i izrazi o smešnom imaju i svoje osobenosti kada se posmatraju u konkretnim stilskim registrima. Nesporno je da su lingvistička i lingvokulturološka istraživanja smeha, humora i komike u srpskom jeziku složena i malobrojna.

Vladimir Dvorniković u knjizi *Karakterologije Jugoslavena* u okviru etnopsiholoških ispitivanja „duhovnosti i duševnosti naroda“ u poglavlju „Jugoslovenski duhovni organ za smešno – duhovitost, humor, satira, ironija“ polazi od ideje o psihologiji naroda (*Völkerpsychologie*) i traži činioce osobenog odnosa jugoslovenskih naroda, rase i humora (Dvorni-

ković 2000: 581–601). U odeljku o podrugivačkom duhu on navodi niz imena, prezimena i nadimaka (Dvorniković 2000: 585–588), a potom ističe rugalačke elemente u narodnim zbirkama Vuka Vrčevića i Luke Grđića-Bjelokosića. Dvornikovićeve ideje, bez obzira na činjenicu da je njegovo delo ideološki osporavano, može se preciznije ispitati sa stanovišta etnolingvističkih analiza jezičke slike sveta i profila upotrebe ustaljenih predstava u stavovima pripadnika različitih društvenih grupa jedne jezičke zajednice.

Reči koje označavaju smeh, crte i tipove smešnog, aktere situacija sa smehom ili dela koja sadrže humor u jednojezičkim rečnicima srpskog jezika obično su praćene kvalifikatorima koji upućuju na šaljivo, podrugljivo, pogrdno ili ironično značenje. Postoje i rečnici sinonima u kojima su navedene reči ovog semantičkog polja, ali u srpskoj lingvistici nema odgovarajućih leksikoloških studija. Postoje članci o komičnom u frazeologizmima, koji osvetljavaju šaljive ustaljene izraze o ljudskim nedostacima, neopravdanim očekivanjima, nepriličnim situacijama (Mršević-Radović 2008: 53–55, 60–69; Mušović 2010: 96–101), o smešnom u poređenjima ukrajinskih i srpskih frazeologizama (Ajdačić, Nepop-Ajdačić 2015: 201–203), nemačkih i srpskih (Zarifović, Ristić 2016), francuskih i srpskih frazeologizama (Petrović 2025). Svenka Savić i Veronika Mitro su u analizi konverzacije telefonskih razgovora, viceva i psovki osvetlile i neke smehovne aspekte u okvirima razgovora (Savić, Mitro 1998a; 1998b; 1998c).

U srpskoj akademskoj literaturi postoje studije o humoru, smešnom i komičnom u šaljivim pričama i pesmama, književnoistorijski radovi o poetičkim osobenostima dela srpskih komediografa, ili proze Stevana Sremca, Stanislava Vinavera, Branka Ćopića i Borislava Pekića, ali su u njima lingvistički aspekti na rubu interesovanja. Zanimljivi su članci o načinima prikazivanja smeha u pisanim tekstovima srpske književnosti Jordane Marković i Violete Stojičić (2020), Jordane Marković (2021). U Srbiji postoji nekoliko priručnika – pojmovnika i leksikona teorije književnosti, ali u definicijama pojmova *komedija*, *parodija*, *satira* i dr., zbog ograničenog obima nema podataka kada su i kako te i njima srodne reči ulazile u srpski jezik.

Sa stanovišta ovoga priloga podsticajan je rad književnog teoretičara i književnog istoričara Igora Perišića „Pokušaj razgraničenja pojma ‘smeh’ od srodnih pojmova“ (Perišić 2014) u kome je autor predložio tipologiju

smešnog i komičnog imajući u vidu razlike nesvesnog komičnog (smešnog) i svesnog komičnog, smešno kao vezano za svakodnevni život, a komično za umetnički stvorene oblike. Njegov predlog razlikovanja sadrži:

K o m i č n o je kvalitet predmeta u umetničkim formama. S m e š n o je kvalitet predmeta u „životu“. H o t i m i č n a k o m i k a je ime za predmet smeha u umetničkim formama. N e h o t i č n a k o m i k a je nedostajuće ime za predmet u „životnim“ formama. H u m o r je smisao za komično u umetničkim formama. D u h o v i t o s t je smisao za smešno u „životnim formama“. S m e h b i, na osnovu svega toga, bio opšti pojam kojim može da se objedini *relacija* između predmeta (hotimične i nehotične komike), kvaliteta predmeta (komično i smešno) i recipirajućeg subjekta koji, putem naročite sposobnosti (duhovitost i smisao za humor), proizvodi ili humor ili smeh u užem smislu („smeh u užem smislu“ je oznaka za fenomene smeha – „prirodne“ ili nesvesne – koji nisu umetnički) (Perišić 2014).

Perišićev predlog predstavlja konstrukciju u kojoj se razgraničavaju pojmovi, ali u jeziku su oni izmešani, o čemu, svedoči i sam naslov njegovog priloga „Pokušaj razgraničenja“.

U ovom prilogu je učinjn pokušaj da se uskladi važnost brojnih činilaca – ko, kako, koliko i zašto se smeje. Glavne reči u ovom semantičkom polju su se povezivale sa rečima iste osnove, koje označavaju radnju, svojstva, attribute, nosioce radnje. Sakupljene srpske reči nije bilo lako razvrstati po grupama, jer su granice između mogućih grupa ponekad nejasne i neuhvatljive. Sami vidovi smeha imaju brojne forme, što kriterijume podele reči kojima se smeh i smešno imenuju čini dodatno složenim, jer za neke vidove ima manje, a za neke više naziva. Postoje i višeznačne reči, kao i reči blizu granica semantičkog polja smeha i drugih semantičkih polja, pa se nameće potreba osvetljenja njihovih dodira i sistemskih ukrštanja.

Leksikolozi znaju da u semantičkim poljima grupisanje reči nije svuda jednako gusto. Već površni uvid u učestalost je pokazao da postoji više reči koje opisuju određena svojstva i tipove smeha ili osoba koje se smeju ili kojima se smeju, a da su u nekim delovima semantičkog polja reči ređe rasejane. Tu se postavlja i pitanje bliskih i bliskoznačnih reči i izraza, kao i relacije između reči suprotnog značenja (smešno : tužno, smešno : žalosno, smeh : plač, smešno : ozbiljno). Bliskoznačne reči se često mogu zamenjivati, ali s obzirom na njihovu pripadnost različitim stilskim regi-

strima, nijansama u značenju i bogatstvu fonda reči govornika, njihova upotreba zavisi od brižnog ili nemarnog odnosa sagovornika prema stilskim registrima i nijansama značenja.

Smeh bez smešnoga

Postoji smeh koji nije spontan niti povezan sa smešnim. U njemu smejanje predstavlja rezultat svesne namere, nametnute ili očekivane obaveze ili iznuđene fiziološke reakcije kojoj se osoba svesno ne može suprotstaviti. Praktikanti „joge smeha“ ne reaguje na neku realnu ili prikazanu situaciju već sebe nagone da se smeju oslanjajući se na ideju da to utiče na fiziološke procese u telu što blagotvorno deluje na zdravlje. Neke psihoaktivne supstance izazivaju nekontrolisani smeh na koji svest nema kontrolu. Smejanje može da bude posledica fiziološke reakcije bez svesne kontrole kada osobu golicaju, kada je njen smeh posledica nadraživanja nerava. Iskazivanje radosti u jednostavnim igrama ili uzbuđenim stanjima može biti praćeno smehom (Plessner 2004: 78–82). Vedar smeh može da bude izraz životne radosti koja nije izazvana nečim smešnim.

Osmeh – ne iskazuje smešno. Za razliku od reči *smeh* koji označava radnju koja traje, reč *osmeh* predstavlja izraz lica, grimasu sa razvučenim usnama i očima. U svom osnovnom vidu osmeh iskazuje iskreni stav naklonosti prema drugome, ali ustaljeni atributi uz reč *osmeh* ukazuju da je takvo određenje preusko, budući da postoje različiti tipovi osmeha koji iskazuju različite poruke i osećanja ljudi. *Osmeh bebe* predstavlja spontani znak njene životne radosti i zadovoljstva. Odrasli i bebi pokazuju svoj osmeh razmenjujući osećanja radosti i ljubavi. *Ženski osmeh* može da sadrži zavodljivi znak privlačenja partnera. *Prijateljski osmeh* može da bude znak ljubaznosti, prijaznosti i prihvatanja drugoga, a u situacijama kada blisku osobu očekuje neki izazovni zadatak, osmeh predstavlja i znak podrške. Semantičko polje *osmeha* je i u srpskom jeziku dominantno iskazuje poruke koje nisu reakcije na umetničkim delom posredovano smešno, iako se usamljeni čitalac kome je nešto smešno pre osmehuje, nego gromko smeje.

Postoje i izrazi sa rečju *osmeh* koji ukazuju na složene situacije i postojanje protivrečnih osećanja. Kada se reči *osmeh* dodaju atributi *gorki* i *kiseli* oni upućivanjem na manje prijatan ukus: *gorki osmeh*, *kiseli osmeh* ukazuje na postojanje nezadovoljstva koje se prikriva osmehom kao gestom prijaznosti i učtivosti. Spojevi *neveseo osmeh*, *turoban osmeh* ukazuju na neraspoloženje koje ne može sakriti osmeh kao socijalni znak bliskosti, dok izrazi *licemeran osmeh*, *lukavi osmeh*, *ciničan osmeh*, *turoban*, *mračan osmeh* potvrđuju očiglednu neiskrenost i nenaklonost. Atributi uz *osmeh* koji ne iskazuju stvarnu bliskost, već slabo prikrivenu ili pakosnu nesklonost prema nekome rečito određuju i prirodu imenovanog osećanja.

Smeh

Kada čovek reaguje na odstupanje (iskliznuće) od tipičnog obrasca u stvarnosti bez zlobe i bez saosećanja, on smehom ispoljava i sa drugima deli svoje nadmoćno „otkriće“ smešnog. Smeh prati smešne postupke i šale, neočekivane, ali bezazlene i neuvredljive gestove i reči, u kojima nema želje da se naruga nekome ili nečemu. Zbog toga srpskim glagolom *smejati se* može da bude označen smeh izazvan veselim otkrićem u kome nema uvreda, ali i smeh u kojima postoji element uvrede. To različito značenje je moguće iskazati glagolom *smejati se*, odnosno glagolom *ismevati se*, *podsmevati se* uz dopunu *nekome* ili *nečemu*, ali u srpskom jeziku moguće je reći i *smejati se nekome* ili *nečemu*.

Čest vid smejanja u grupi je povezan sa pričanjem šala i viceva. U njima nema ličnih žaoka upućenih nekome od sagovornika, ali postoji element ismevanja nekih socijalnih ili etničkih tipova. Ljudi ne mogu više puta da se smeju na isti način istim šalama, vicevima, filmskim scenama, jer se smeh ne ponavlja mehanički. Mi možemo da nabrojimo činioce koji su nam bili smešni, navedemo ili proanaliziramo ono što nas je zasmejala, možemo da pretpostavimo čemu bismo mogli da se nasmejemo, ali ta saznanja i uvidi nisu smešni. Smešno poseduje neuhvatljivu lakoću, ali govor i tekstovi o smešnom ne dele tu lakoću objekta o kome govore.

U nekim teorijama smeha, smeh osobi koja se smeje donosi psihološko olakšanje i oslobođenje od odnosa ili situacija koje ga „pritiskaju“. Sa

značenjem nezlobivog i nezajedljivog smeha, smeha koji predstavlja deo zabave u savremenom srpskom jeziku koriste se reči: *šala, šaljivo, smeh, smešno*. Sa rečju *smej* povezani su glagoli *smejati se, zasmeljati / nasmeljati* <nekoga>, *nasmeljati se*, a sa imenicom *šala – šaliti se, našaliti se, pošaliti se*. Glagoli kojima se izražava niski intenzitet smeha su *smijuljiti se, smeškati se*. Kada se neko iskreno smeje, govore *smejati se od srca*. Za veoma jak i dug smeh upotrebljavaju se izrazi *valjati se od smeha, cepati se od smeha, pući od smeha, prsnuti od smeha, umreti od smeha*, te blisko tome <nešto je> *da umreš od smeha, da pukneš od smeha*. Ovi izrazi upućuju na izrazito jake telesne manifestacije jakog i dugog smeha. Frazeologizam *smeje se kao lud na brašno* tiče se osoba koje se smeju bez povoda, a najčešće se izgovaraju u situacijama kada se ističe da se osoba smeje nečemu čemu se drugi ne smeju.

U Karadžićevom *Srpskom rječniku* (1818) navedene su reči *šala*, te reči sa deminutivnim sufiskom *šalica, pošalica, odšalica* (Kakva šala, onakva i odšalica). U ovom rečniku Vuk Karadžić je objavio i danas zastarelu reč *šala maskara*, u kojoj je očigledno reč *maskara* davala dodatno određenje u značenju. Samostalno upotrebljena reč *šala* u većini slučajeva iskazuje nezlobiv odnos, ali ako joj se dodaju pridevi *neslana, paprena, oštra, gruba* može da označava i verbalne i neverbalne vidove u kojima se drugi napada i osuđuje. *Mrsna / masna šala* označava opscene dosetke ili šale koje po pravilu sadrže i žaoke usmerene kao liku kome se kazivač izruguje. Metaforika mrsnog / masnog se oslanja na narodne nazive dana koji mogu biti posni i mrsni, pri čemu su mrsni dani ne samo oni kada je moguće jesti masno, mesno i mlečno, već i kada ponašanje sme da bude slobodnije.

Od reči *smeh* u srpskom jeziku izvedeni su nazivi za osobe koja se često smeju *smešljivko, smeško, smešljivac* sa naklonošću prema osobi koja se često smeje, a *smešljivko* se češće vezuje za decu. Reč *smejač* je zabeležena u rečnicima, ali je Srbi retko upotrebljavaju. Ženske forme *smešljivka, smeška, smejačica* se još ređe čuju, što može da ukaže na zabrane u tradicijskoj kulturi da žene budu često zasmejane, ali da se od njih očekivalo da budu osmehnute. *Smejačica* je mimo semantičkog polja smeha i naziv jedne vrste ptica.

Od reči *šala* izvedeni su nazivi za osobe *šaljivdžija, šaljivac, šaljivko*, a u ženskom rodu *šaljivica, šaljivka*. Reč *veseljak* pored jače izražene

veselosti u odnosu na druge ljude može da označava i sklonost ka uveseljavanju drugih. Pridevi *veseo* – *vedar* – *duhovit* određuju karakter osoba, kao trajnije crte karaktera te osobe. Takve crte mogu, ali ne moraju da označavaju različite vrste smeha. Kada se navode reči kojima se nazivaju osobe koje po prirodi i profesiji umeju da nasmeju i rasonode publiku, upotrebljavaju se reči *zabavljač*, *zabavljačica*. Reči *veseljko*, ređe *veselj-ković*, *veseljkić*, *veseljaš* označavaju osobu sklonu veselom raspoloženju. Od glagola *zasmejavati* izvedena je reč *zasmejavalo*.

Reči na granici semantičkog polja smeha i drugih semantičkih polja poseduju i druga značenja, kao npr. spremnosti na sitna nepočinstva, npr. *obešenjak*, *lola*, *vragolan*. U priči Stjepana Mitrova Ljubiše o Dojčeviću javlja se i pridev *veseljast*, a ovaj pisac u napomenama navodi i *vragu-ljast*, *milobruković*. Pridev *duhovit* označava osobu za koju drugi smatraju frazeološki rečeno da *ima duha*. Kako reč *duh* nije vezana za oblast smešnog i bilo bi zanimljivo ispitati da li se radi o kalkiranju nekog stranog frazeologizma, kao i kada se prvi put javljaju njegove potvrde u srpskim izvorima.

Među tuđicama koji se koriste u srpskom jeziku za osobe sklone šalama valja pomenuti pridev *vickast*, u značenju šaljiv, duhovit, poreklom od nemačke reči *vic* sa sufiksom *-ast*. Po mom jezičkom osećanju u iskazu *al si vickast*, *al je vickast* označava osobu koja vodi računa o svojim interesima na račun tuđih. Osoba koja priča viceve nije stekla srpski naziv izveden iz nemačke reči *Witz*. Sklonost neke osobe prema šalama iskazuje se i turcizmima *alčak* i *šeret*, ali ove reči pored sklonosti ka šali označavaju i spremnost ka zabavama kojima se drugi ismejavaju. *Šeret* pored značenja šaljivdžije može da označava i lukavca, prepredenjaka. Turcizam *zev-zek* označava lakomislenog čoveka, smetenjaka, ali rečnici upućuju i na značenje da on ‘zbija šale’, ‘spadalo’, ‘šaljivac’.

Sa značenjem ‘skloni šali’ geografski su markirani nazivi *čivijaš* (Šapćanin) i *Era* (dovitljivi Hercegovac). Iako ovi nazivi mogu da budu i neutralni, priče sa tako nazvanim likovima najčešće sadrže nadgornjavanje i podsmeh, tako da bi ih valjalo kao i muslimanskog *Nasradin hodžu* žanrovski uključiti i u podmešljive priče.

Dok za aktivnu osobu koja izaziva smeh postoji nekoliko naziva koji ocrtavaju njenu karakternu sklonost ka šali ili veselju, za osobe koje se pasivno smeju ne postoji imenica, pa je očigledna i asimetrija u imenovanju

aktivnih i pasivnih aktera smejanja. U srpskom jeziku ne postoje posebne reči kojima se nazivaju osobe po načinu kako prihvataju šale, ali se koriste izrazi: <neko> zna za šalu, te suprotno <neko> ne zna za šalu.

Za osobu koja je u nekom društvu čest objekat podsmevanja govori se <neko> služi <nekome> za/na šalu. U psihološkim razmatranjima o osećanjima ljudi kojima se podsmevaju stvoren je i pojam „gelatofobija“ – strah od smeha, o čemu je pisao Mihail Titze (2009). U srpskom jeziku ne postoji reč ni za ovu vrstu straha, ni za osobe koje se boje da će biti ponižene ismevanjem.

Reč *šala* je potpuno i jasno povezana sa sferom svesnog, hotimično smešnog. Ali u nekim izrazima pomoću reči *šala* se ukazuje na granice njene umesnosti. Reč *šala* sreće se i u izrazima *đavo / vrag je odneo šalu* u prilikama kada vragolanske namere prestaju da budu samo šaljive i izazivaju ozbiljne probleme. Nepriličnost šale iskazuje se i izrazom *nije do šale, nema šale* <sa nekim / sa nečim>, *s tim se nije šaliti*. Izraz u imperativnoj formi *Da se nisi šalio* predstavlja ozbiljno upozorenje sagovorniku da nešto nipošto ne čini. Opozicija šalja i zbilja se javlja i u izrazu *šalu na stranu* kada neko od sagovornika želi da preusmeri razgovor na ozbiljan ton. Promena tona razgovora u suprotnom pravcu – od ozbiljnog ka šaljivom kod Srba se iskazuje izrazom *udariti u šalu, okrenuti na šalu*.

Pridev *smešan* se sekundarno vezuje za niz reči koje označavaju manju novčanu vrednost od očekivane, bilo da je to nadoknada za rad – *smešan honorar, smešna plata, smešna zarada*, bilo vrednost nekog predmeta *smešna cena, za smešne pare*. Značenje niže nadoknade ili cene očigledno proizlazi iz opozicije *ozbiljan* vs. *smešan* – *neozbiljan*. Sličnu motivaciju ima i spoj *smešne priče* koje sagovorniku saopštavaju da je priča o nečemu neozbiljna i neuverljiva.

Pozajmljenice iz klasičnih jezika

U uvodnom delu teksta pomenuto je da za smešno u umetničkim tvorevina nama Igor Perišić predlaže *komično* i *humor*. Od reči starogrčkog porekla za četiri telesne tečnosti koje određuju preovlađujuće psihološke osobenosti čoveka je reč *humor*, kao ‘raspoloženje’ zadobilo i značenje ‘veselo’.

Humor ili *osećanje humora* može neko da ima ili da nema. To svojstvo ličnosti najčešće se uočava kada izostane očekivana reakcija na nešto čemu se drugi smeju. Iz reči *humor* izvedene su i pridevi *humoristično*, *humorno*, ali i naziv za kratku šaljivu pripovetku *humoreska*. Najčešće se govori o sledećim vrstama humora: *blag*, *satiričan*, *ironičan*, *ciničan*, *crni humor*, ali ove vrste humora nisu nužno vezane umetnička dela, već mogu biti vezane za životne situacije.

U nazivima smeha pojavljuju se i druge reči iz starogrčkog i latinskog, ali su oni kao davne pozajmljenice vezivane za književna i dramska dela, kojima se ljudi smeju. U staroj Grčkoj nastala je dramska vrsta *komedija* iz čijeg naziva su izvedene brojne reči *komika*, *komičan*, *komično*. Vremenom su reči koje su određivale žanr – *komedija*, i *komično* počele da se primenjuju i na situacije van umetničkih okvira, na situacije u svakodnevnoj stvarnosti. Srbi upotrebljavaju izvedenice *komika*, *komedija*, *komičan/o*, *komedijati*. U hrišćanskom srednjem veku došlo je do pomaka u upotrebi reči *komedija*, o čemu svedoči naslov Danteovog speva *Božanska komedija*, ali povratak antičkoj komediji u doba klasicizma je obnovio i staro značenje reči koje je i do danas u upotrebi. U evropskim jezicima postoji čitav niz izvedenica od ove reči *komedija*, pri čemu poetički okviri žanra *komedija*, vezani za dramska dela se proširuju i na svakodnevne situacije. U *Srpskom rječniku* (1818) Vuka Karadžića pojavljuju se reči *komendijaš* (u značenju ‘šaljivčina’) i *komendija* (u značenju ‘dramski komad’). Karadžićev savremenik i prvi veliki srpski komediograf Jovan Popović Sterija je svoje komade nazivao *vesela pozorja*. Sterijini nazivi *žalosno pozorje* i *veselo pozorje* se nisu ustalili. Iz reči u Vukovom rečniku je ispalo „n“, tako da su nadvladali nazivi *komedija* i *komedijaš*. U semantičkom polju ovih reči pojavili su se pridev i prilog *komično*, te glagol *komedijati*, kao i imenice koje označavaju autore ili aktere *komedija*. Reč *komično* se proširila i van scene i umetnosti i koristi se u značenju smešno, pa rečenica „To je komično“ ima isto značenje kao rečenica „To je smešno“. Reč *komično* se ređe upotrebljava kada je reč o deci, što ukazuje na izbegavanje značenja koje bi smešnim reakcijama dece pripisivala svesne činioce umetničkog preobražaja.

Parodija je ušla u srpski jezik sa značenjem opisanim u retorikama i poetikama klasičnog doba. U srpskom jeziku nema bliskoznačne reči sa slovenskim korenima za parodiju iako u usmenoj srpskoj kulturi postoje

tipovi narodne šaljive pesme zasnovane na parodiji, najčešće sa likovima životinja, postoje i parodijske verzije govornih žanrova. U teoriji i kritici narativnih vrsta sa parodijskim elementima se porede tekst predložak (prototekst) i tekst koji iskrivljava na smešan način koristeći elemente prototeksta. Ali značenje reči *parodisati* se proširilo i ona može van umetničkih dela da znači imitiranje određene osobe sa ismevanjem, najčešće putem naglašavanja neke karakteristične crte ili nedostatka određene osobe. Neki komičari su postali slavni po svojim scenskim parodijama javnih ličnosti. *Karikatura*, predstavlja reč koja je izvorno korišćena u tipu ilustracija koje imaju neku tipičnu crtu preterano istaknutu, pa se u njoj mogu prepoznati karakteristične crte nacrtane osobe. Glagol *karikirati* u značenju izobličeno prikazivati verovatno se pojavljuje u 19. veku sa širenjem karikature u srpskim listovima.

Od reči koje u starogrčkom i latinskom jeziku označavaju veselo raspoloženje ili šaljivi pozorišni komad nastali su nazivi osoba kojima je zabavljanje publike naziv lične posvećenosti ili zanimanja: *humorista*, *komedijaš*, *komediograf*, *komedijant*, *parodičar*, *karikaturista*. *Komedijant* je postao poznat zahvaljujući Crnjanskomom *slučaj komedijant*. U srpskom jeziku se ove reči koriste i u širem značenju, van govora o umetnički posredovanom smešnom. Govori da je neko *komičan*, da *se neko komično ponaša*.

Ironija kao način dvojnog razumevanja može biti sredstvo i vedrog, ali i zajedljivog smeha, ali ne mora biti uvek ni u službi smešnog. Ironija može da bude „u službi“ smešnog, ali i ne mora to da bude.

Vrste smeha /smešnog koje nemaju naziv

Na granici semantičkog polja dovitljivosti, visprenosti i smešnog pojavljuje se nekoliko naziva koji sadrže činioce oba polja. *Pitalica*, kao kratka govorna forma usmene kulture je sastavljena od pitanja i odgovora koji se očekuje od sagovornika. Pitanje često izgleda teško, a odgovor je neočekivan. U samom nazivu *pitalica* nije vidljiv činilac smešnog, iako neki odgovori mogu da budu smešni.

Dosetke se najčešće vezuju za dovitljive pomisli koje mogu biti i verbalne, neverbalne, pa i mešane. Iako se čini da je značenje reči *dosetka* jasno, što potvrđuju i pridevi koji se često vezuju uz ovu reč *domišljata, duhovita, ironična, vesela, vrcava*, kao i kolokacije *vicevi i dosetke, šale i dosetka, šaljivi komentari i dosetke*, postoje i primeri koji ističu njen neprihvatljiv stil *neukusna, neslana kafanska, podrugljiva, uvredljiva, beskrupulozna, neumesna, sarkastična dosetka*. Uz reč *dosetka* mogu biti vezane ideološki usmerene poruke *drugosrbijanska, režimska dosetka, dosetka opozicije* ili etnički markeri, npr. *Cigina dosetka*.

Iako govornici srpskog jezika dobro razumeju preinačeno „viđenje“ stvarnosti koje se dešava duhovitom jezičkom igrom, srpski jezik ne poseduje nazive koji ukazuju na različite tipove jezičkog humora. *Kalambur* čine novostvorene reči, igre reči, često zasnovana na paronomaziji ili homonimiji, tj. korišćenju bliskog zvučanja reči koje imaju različita značenja, a čije povezivanje na smešan način osvetljava neku realiju. Jezičkom humoru pripadaju i okazionalne slivenice koje povezuju različite stvari ali jezgrovito ističući njihovu njihovu moguću povezanost (npr. sekskurzija). Nekada je reč o lucidno smišljenoj novoizmišljenoj reči ili izrazu ili preinačenoj verziji već postojeće reči ili izraza koji čini komentar date situacije, u dečjoj igri poludirigovanog dijaloga radi se o navođenju sagovornika da kaže neku bezobraznu reč, smešne su brzalice, smešno može biti kvarenje ili mešanje jezika po izvesnom modelu, a u prozi ili stihovima igra reči može biti upletena u zaplet i rasplet naracije. U ovim i drugim, ovde navedenim slučajevima, sagovornici trenutno prepoznaju nameru stvaranja preinačene i smešne reči ili izraza, ali ne mogu da nazovu tip humora drukčije no *jezička igra*. Znalci retorike ili lingvističke morfologije bi svojim terminima mogli da opišu šta je sa rečju ili izrazom učinjeno, ali niko izvan njihovog kruga to ne bi mogao da shvati. Jezičke igre jednog jezika su veoma teško prevodive na druge jezike ukoliko se ne radi o rečima istog porekla.

Podsmeh / podsmevanje – uvredljivo, zajedljivo i zlobno smejanje

Smejanje u vidu ismevanja iskazuje ličnu i/ili grupnu podrugljivu ocenu nekoga ili nečega u cilju ponižavanja ismejanog i uzdizanja onoga ko se podsmeva. Navedeni su već primeri da i glagoli *smejati se*, *šaliti se* mogu da znače ‘ismevati nekoga’, ‘podsmevati se’ nekome ili nečemu. Međutim, postoje i glagoli kojima je to osnovno značenje. U *Srpskom rječniku* (1818) Karadžić je zabeležio glagole *подсмјенути*, *подсмјехнути се*, *подсмихнути*, *подругивати се*, te imenice *подсмјевање*, *подсмивање*, *подругивање*, *подругљивац* *подругљивица* i pridev *подругљив*. Zajedljivi odnos prema drugima, ne mora da bude osnovan na ismevanju stvarnih ljudskih nedostataka i poroka, već oni mogu biti i neutemeljeno pripisani, kada je vređanje zabava, deo „oblikovanja“ tuđeg mnjenja ili posledica iskrivljenog sagledavanja stvarnosti. I danas se koriste reči *podsmevati* – *podsmevanje*, *ismevati* – *ismevanje*, *rugati* / *rugati se* – *poruga*, *ruga*, *šegačiti se*, *terati šegu* – *šega*, *sprdati se* – *sprdačina*. U niskom stilskom registru sa elementima prikrivene ili neprikrivene opscenosti govori se *zezati* – *zezancija*, *zezati se* – *zezanje*, *zajebavati*, *podjebavati* – *zajebancija*, *zafiravati* – *zafirancija*. U ovim rečima se ukršta nekoliko značenja – maltretiranje drugog uz smeh nadmoćnog nad nemoćnim. Ovaj tip smeha lako se objašnjava teorijama o ispoljavanju nadmoći od Aristotela i Hobsa do savremenih tumača smeha kao ismevanja. Ako se govori o zajedljivom odnosu prema drugima koje se ponavlja postoji čitav niz glagola: *šegačiti se sa nekim*, *praviti šegu sa nekim*, *zadirivati nekoga*, *zadevati nekoga*. Glagoli kojima se iskazuje nanošenje ugriza ili uboda: *ujedati*, *zajedati*, *uštinuti*, *začepiti*, *ubosti*, *pogoditi* mogu da imaju i metaforičko značenje ‘ismevati nekoga’. U navedenim nazivima radnje i zabave izivljavanja se mogu preplitati verbalni i neverbalni vidovi komunikacije koji su zasnovani na ponižavanju, vređanju, zadovoljstva što se drugi unižava. Postoje i uvredljiva imenovanja i uvredljive govorne forme koje mogu biti deo uvredljivih ismevanja, ali mogu biti i kratke forme invektive koje sadrže elemente poruge.

Reči iz grčkog i latinskog koje se tiču zajedljivog odnosa prema osobi ili pojavi koji se ismeva su *cinizam*, *satira*, *groteska*, pri čemu su se

satira i groteska najpre ticali autorskih tekstova. U srpskom jeziku, kao i u drugim jezicima, pridevi *cinično*, *satirično*, *groteksno* danas nemaju ograničeno polje upotrebe, već se upotrebljavaju kako povodom situacija u svakodnevnom životu, tako i u kontekstima povezanim sa umetnički stvorenom stvarnošću.

Za zlobne osobe koje se rugaju najčešće se koristi naziv *podrugljivac*, a ređe – *rugalica*. Upotrebljava se frazeologizam *smejati se nekome u brk*. *Podrugaćica* kao naziv žanra usmene tradicije kojom se iskazuje podrugivanje. Koriste se i nazivi *podsmevke*, *pošalice* za vrste tekstova sa ismevanjem. U srpskom jeziku postoji jasna razlika *šereta* i *budale*, jer prva reč označava visprenog čoveka koji ume da se našali i napravi zabunu, podsmehne se nekom, dok druga reč upućuje na nedostatak pameti neke osobe, koja je u izrugivanjima drugima preterala i prešla granice koje sredina toleriše. Srpska kultura je pučka i u njoj se ne pamte *dvorske lude* koje na šaljiv smeju da gospodaru saopšte neke neprijatne istine koje je teško izreći na ozbiljan način. Izraz *dvorska luda* je prihvaćen kod Srba, ali se shvata kao tip *lakrdijaša*. *Lakrdijaši* i *budalaši*, *pajaci* ismevaju sve i nemaju društveno markiran položaj.

Elemente ismevanja sadrže i tipovi zlobnog smeha, kojima se pripisuje nešto neljudsko – zversko ili demonsko *kikot* – *hihot* (neobuzdano i glasno smejanje), *cerenje*, *keženje* (grubo smejanje sa pokazivanjem zuba), *kez*, *kliberenje*, *grohot* (glasni, gromki smeh). Ovim rečima odgovaraju glagoli *kikotati se*, *hihotati se*, *ceriti se*, *keziti se*, *kliberiti se*, *grohotati se*.

Asimetrija i preklapanje značenja reči o smešnom

Navedene srpske reči o smehu i smešnom u ovom prilogu potvrđuju pomenute uvide o preklapanju značenja višeznačnih reči, o čestom zamenjivanju reči slovenskog porekla i reči iz klasičnih jezika. Očigledna je i asimetrija reči u semantičkom polju smeha i smešnoga, budući da ima mnogo reči za podrugivanje. Nasuprot obilju reči kojima se imenuju osobe koje pričaju ili čine smešne stvari koje prelaze nekada i preko granice etički dozvoljenog, očigledan je skoro potpuni nedostatak reči za članove grupe koja se smeje i za „žrtve“ ismevanja. Te asimetrije svakako ukazuju

na osobenosti u jezičkoj slici sveta Srba i zaslužuju dalja razmatranja. U jeziku nije neobična pojava da su različita svojstva i akteri nejednako zastupljeni odgovarajućim rečima, ali to ukazuje na dominante pozicije unutar kulture, kao i na dominantne profile u jezičkoj slici sveta. Čak ni ljudi obdareni preciznim razumevanjem pojava o kojima govore ili pišu, ne obraćaju dovoljno pažnju na nedostatak raspoloživih reči u svom jeziku, jer u pokušaju da izraze svoju misao traže raspoložive druge reči i izraze kojima će da zamene potrebnu reč i „prikriju“ ograničenja izazvana nedostatkom reči. Tako i u govoru o smešnom biramo poznate nam reči, ne misleći o tome koje reči u opisivanju smešnoga nedostaju u jeziku kojim govorimo.

Složene modele teorijskih promišljanja dvojnih značenja u smehovnoj kulturi i književnosti moguće je predstaviti na osnovu poetičkih i filozofskih studija o ironiji pojmovima koji bi zahtevali još preciznije kategorizovanje pojmovnog sistema u semantičkom polju smeha i smešnog. Takvo unapređenje bilo bi od koristi pre svega u studijama o smešnom u govornim i pisanim diskursima, jer je u njima očigledan manjak termina. Razumljivo je da su tekstovi tumačenja humornih, parodijskih, ironijskih, satiričkih, grotesknih tekstova ili slika na srpskom jeziku zasnovani na poetičkim i filozofskim terminima različitog porekla. Postojanje sinonima olakšava autorima koji pišu o komičnom, smešnom, humoru da kombinuju nazive različitog porekla. U srpskom jeziku očigledno postoje čitave deonice semantičkog polja na kojima nema reči kojima bi govornici mogli da tačnije opišu svet smeha i smešnog. Podeljenost između jezičke slike sveta zasnovane na slovenskim osnovama i pozajmljenih reči klasičnih kultura koje se već dugo koriste i u srpskom jeziku nije tako očigledna, jer se reči, kako je rečeno, međusobno zamenjuju. Problemi sa oskudnošću naziva suočavaju ljude sklone teorijskim uopštavanjima i analizom smešnog da se dovijaju i kombinuju koristeći raspoloživa jezička sredstva. I u pisanom diskursu studija o smehu u književnosti i folkloru nema jasnog razgraničenja leksikona. Ali veština i majstorstvo tumača književnosti poput Dragana Stojanovića i Igora Perišića svedoči o stvaralačkom nadilaženju ograničenja svog jezika.

Ovde primenjeni pristup rečima savremenog srpskog jezika o smehu, smešnom, nazivima osoba koje se smeju ili kojima se smeju, vredelo bi proširiti dodatnim analizama. Ovaj prilog bi mogao da bude podsticaj i za

sastavljanje grupe jezikoslovaca koji bi u polju svojih znanja i interesovanja obradili odgovarajuću leksičku građu dijalekatskih rečnika, rečnika žargona i autorskih okazionalizama pisane književnosti. Ugrađivanje metoda etnolingvističkih pristupa poredbenim istraživanjima omogućilo bi potonje proučavanje odnosa ka smehu u jezičkoj slici sveta jezika Srba i drugih naroda. Čini mi se da bi bilo korisno sastaviti i distinktivni rečnik srpskih sinonima koji označavaju smeh i smešno. Smeh i smešno, humor i komično zaslužuju veću pažnju lingvista, a novi radovi će omogućiti temeljnije uvide o ovim rečima, njihovom značenju i upotrebi.

Literatura

- Ajdačić, D., Npop-Ajdačić, L. (2015). *Poredbena srpsko-ukrajinska frazeologija*. Beograd: Alma.
- Bergson, H. (1987). *Smijeh. Esej o značenju komičnog*. Zagreb: Znanje.
- Cvijić, J. (1931). *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje : osnovi antropogeografije*. Knj. 2, Psihičke osobine Južnih Slovena, Beograd: G. Kon [Цвијић Ј. Балканско полуострво и јужнословенске земље : основи антропогеографије. Књ. 2. Психичке особине Јужних Словена, Београд: Г. Кон].
- Dvorniković, V. (2000). *Karakterologija Jugoslovena*. Beograd: Prosveta [Дворниковић, В. Карактерологија Југословена, Београд, Просвета].
- Karadžić, V.S. (1818). *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječma*. Већ: У пеџатници јерменскога манастира.
- Marković, J. (2021). Smeh u pisanom jeziku. *Godišnjak za srpski jezik*, 19. [Марковић, Ј. Смех у писаном језику. *Годишњак за српски језик*].
- Marković, J., Stojičić, V. (2020). Laughter in written serbian language. *Facta Universitatis. Series: Linguistics and Literature*, 18(1), 1–8.
- Mršević-Radović, D. (2008). *Frazeologija i nacionalna kultura*. Beograd: Filološki fakultetu [Мршевић-Радовић, Д. Фразеологија и национална култура. Београд: Филолошки факултет].
- Mušović, A. (2010). Комичност као елемент семантичке структуре фразеологизама. *Slavistika*, 14, 96–101. http://www.slavistickodrustvo.org.rs/pdf_dokumenti/Slavistika_XIV_2010.pdf (pristupljeno: 30.06.2025) [Мушовић, А. Комичност као елемент семантичке структуре фразеологизма, *Славистика*].

- Perišić, I. (2010). *Uvod u teorije smeha. Kratak pregled teorija smeha od Platona do Propa*. Beograd: Službeni glasnik.
- Perišić, I. (2014). *Pokušaj razgraničenja pojma „smeh“ od srodnih pojmova*. <https://libartes.rs/pokusaj-razgranicenja-pojma-smeh-od-srodnih-pojmova/> (pristupljeno: 30.06.2025).
- Petrović, A. (2025). *Koncept humora u francuskoj i srpskoj frazeologiji: master rad*. Niš. [Петровић, А. Концепт хумора у француској и српској фразеологији: мастер рад. Ниш.].
- Plessner, H. (2004). *Śmiech i płacz. Badania nad granicami ludzkiego zachowania*. Тłум. А. Zwolińska, Z. Nerczuk. Кęty: Wydawnictwo Antyk.
- Prodanović-Stankić, D. (2014). Formalno-funkcijski i sadržinski aspekti verbalnog humora na srpskom jeziku. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru : tematski zbornik*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 4(2), 325–333. [Formalno-funkcijski i sadržinski aspekti verbalnog humora na srpskom jeziku. U: *Jezici u kulturi u vremenu i prostoru : tematski zbornik*. Нови Сад: Филозофски факултет].
- Savić, S., Mitro, V. (1998a). *Diskurs telefonskih razgovora*. Novi Sad: Futura publikacije.
- Savić, S., Mitro, V. (1998b). *Diskurs viceva*. Novi Sad: Futura publikacije.
- Savić, S., Mitro, V. (1998c). *Psovke!!!* Novi Sad: Futura publikacije.
- Titze, M. (2009). Gelotophobia: The fear of being laughed at. *Humor Humor – International Journal of Humor Research*, 22, 27–48.
- Veljković Stanković, D. (2021). Humorna slika čoveka u leksici šaljivog značenja u srpskom jeziku. U: *Leksikografija i leksikologija u svetlu aktuelnih problema: zbornik naučnih radova*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU: 803–825. [Вељковић Станковић, Д. Хуморна слика човека у лексци шалјивог значења у српском језику, У: *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема : зборник научних радова*. Београд: Институт за српски језик САНУ].
- Zarifović, M, Ristić, G. (2016). Smeh u nemačkoj i srpskoj frazeologiji. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 41(1), 511–523. [Zarifović, M., Ristić, G. Smeh u nemačkoj i srpskoj frazeologiji. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*].